

Divadlo ako zrkadlo doby / *Elity* v Slovenskom národnom divadle

Dagmar Podmaková

Abstrakt

Štúdia sa prostredníctvom inscenácie *Elity. Minulosť je pred nami* (Činohra Slovenského národného divadla, 2017) zamýšľa nad možnosťami dokumentárneho divadla priblížiť minulosť inscenovaním príbehu, vychádzajúceho z archívnych materiálov Štátnej bezpečnosti, ich miernej modifikácie s menším či väčším vkladom umeleckej fikcie. Na základe viacerých všeobecne známych informácií a znakov, divák identifikuje známe tváre z politiky, biznisu a kultúry.

Kľúčové slová

Dokumentárne divadlo, Štátna bezpečnosť, Činohra SND, Jiří Havelka, *Elity*.

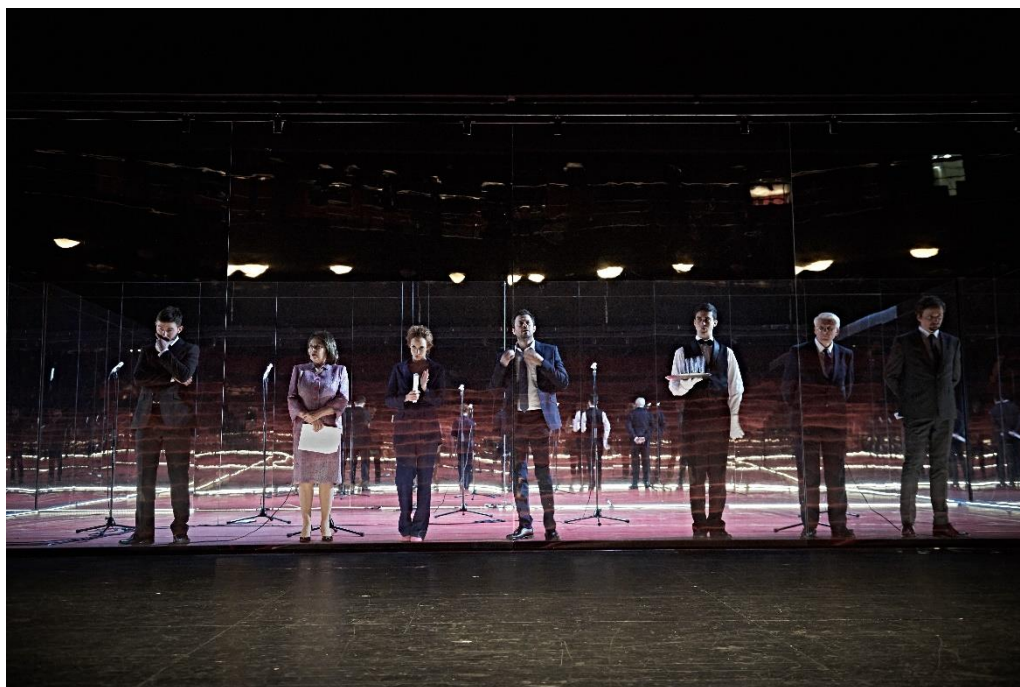
Prológ

Inscenácia *Elity* Jiřího Havelku a kolektívu, ktorú od apríla 2017 uvádza Činohra Slovenského národného divadla v Bratislave, nesie veľavravný podtitul *Minulosť je pred nami*.¹ Tvorcovia toto posolstvo podčiarkujú ešte pred začiatkom predstavenia umiestnením zrkadliacej steny na veľkom javisku, odrážajúcej hmýriace sa hľadisko. Nie je to v divadle objavný prvok, používa sa často², tu sa však so zrkadlom bude pracovať viac. Diváci tak môžu na začiatku hľadať svoj obraz, zrkadlo má byť/je svedomím jednotlivca či väčšej komunity. Hrať sa totiž bude o zlyhaní tých ľudí/spoluobčanov, čo podpísali spoluprácu so Štátnou bezpečnosťou a o tých, ktorí v jej radoch pracovali. Len okrajovo sa dotkne rodinných príslušníkov týchto

¹ Jiří Havelka a kolektív. *Elity: Minulosť je pred nami*. Činohra Slovenského národného divadla Bratislava. Réžia Jiří Havelka, dramaturgia Miriam Kičiňová, Daniel Majling, scéna Lucia Škandíková, kostýmy Terézia Kopecká, hudba Vladislav Šarišský. Premiéra 1. a 2. 4. 2017 vo Veľkej sále činohry novej budovy SND.

² Napríklad v Štúdiu novej budovy SND použil veľké zrkadlo na javisku scénograf Pavel Borák pri Hviezdoslavovej hre *Herodes a Herodias* (réžia Roman Polák, 2009). Lucie Křápková v hodnotiacom riporte z festivalu Divadelní Flora Olomouc 2017 pripomenula, že tento scénografický prvok režisér Jiří Havelka využil v inscenácii *Já, hrdina* (Divadlo Disk Praha, 2011), ako aj Jiří Nekvasil v neopakovateľnej modernej opere *Zíttra se bude...* (Opera ND Praha, 2008, autori libreta Aleš Březina J. Nekvasil, ktorú slovenskí diváci mohli vidieť v rámci medzinárodného festivalu Divadelná Nitra). Zdroj Křápkovej recenzie pozri bližšie: KŘÁPKOVÁ. L.: Divadelní Flora 2017: Sme v tom spolu (No. 4). [online]. Dostupné na internete: <http://www.divadelni-noviny.cz/divadelni-flora-2017-jsme-v-tom-spolu-no-4>[cit. 2018-09-12]

konkrétnych spolupracovníkov či agentov ŠtB. Nastavené zrkadlo z plexiskla spočiatku pokrivené ukazuje na celé hľadisko bez ohľadu na mieru viny. V závere sa jeho funkcia obráti. Čisté a rovné zrkadliace steny uzatvoria z troch strán priam v sterilnom priestore všetkých aktérov na javisku už v súčasnosti: v ich nových funkciách, postavení, vnímaní samých seba. Režisér ich od divákov/verejnosti oddeľuje priehľadnou oponou vo význame štvrtej steny. Všetci sa začlenili do spoločnosti, interviewujúca redaktorka nevychádza víťazne zo slovného súboja. Dokážu odpovedať nielen na nepríjemné otázky spojené s ich minulosťou, ale aj súčasnosťou. Majú prevahu v argumentácii i arogancii, dobre sa cítia v tomto prostredí, na rozdiel od novinárky, ktorá svoj obrazný súboj s (podľa nej nemorálnou) elitou zjednodušuje na nepriame obviňovanie komunistického systému, ktorý je dodnes zodpovedný za všetky nedostatky jednotlivcov a celej spoločnosti. Akoby sa nikto z neho nemohol oslobodiť od svojej minulosti, lebo z ohraničeného priestoru (nielen na javisku) niet úniku. Kým ona pobehuje okolo zrkadliacich stien ako splašená myška, búchajúc do nich, ostatní spievajú českú kovbojskú pieseň „Je na západ cesta dlhá, //zbytečná, marná je touha: //Hola hola hou, hola hola hola hou...“

Obrázok 1 Jiří Havelka a kolektív: *Elity. Minulosť je pred nami*. Činohra SND, 2017.
 Zľava Richard Autner, Emília Vášáryová, Táňa Pauhofová, Alexander Bárta, Dávid Uzsák, Emil Horváth, Dano Heriban. Snímka Vladimír Kiva Novotný, archív SND.

Záver je efektný, vtipný, ale odkazuje viac na českú kultúru ako na domáci kontext. Tvorcovia pretransformovali túžbu po americkom západe z prvorepublikovej táborovej

pesničky³ do symbolickej roviny politického želanja po pravde a spravodlivosti. Tak možno chápať aj ďalšie slová, ktoré herci/postavy spievajú: „Cesta tam zarostla travou, //marně dnes hledám tu pravou: //Hola hola hou, hola hola hola hou...“⁴

Tento odkaz na západnú demokraciu či politiku môže byť z hľadiska reálnej politiky a diania v starých európskych krajinách (ak nespomíname už USA, čo logicky navodzuje text piesne) chápaný aj ako mierne zavádzajúci, lebo nemá až také pevné opodstatnenie v súčasnom politicko-ekonomickom prepojení v mnohých z nich.

Dokumentárne divadlo – divadelný obraz prehodnocovania dejín

Činohra SND už v nových, ponovembrových časoch uviedla pred niekoľkými rokmi hru scenáristu Ivana Gindla o slovenskej korupčnej kauze z deväťdesiatych rokov, ktorá mala práve korene v starej demokracii (Nemecko) a preniesla ich aj na Slovensko. Inscenácia *Karpatský thriller* (2013, réžia R. Polák) vo všeobecnej rovine poukazovala na prax získavania štátnych zákaziek širokým podplácaním v mnohých krajinách, ktoré neraz sprevádzalo aj zastrasovanie. Aktuálnosť témy dokázali inscenátori udržať v zovšeobecňujúcej polohe až na záverečný priam emotívny výstup hlavnej predstaviteľky, v ktorom prezradila názov firmy (Siemens). Táto kauza mala medzinárodný presah, ale praktiky čiernych účtov neboli ojedinelé. Gindlova hra *Karpatský thriller* vychádzala z faktov a pracovala s miernou fikciou. Autor názvom hry vymedzil miesto (fiktívneho) deja na Slovensko blízko Bratislavy.⁵ V *Elitách* sú postavy komponované z dokumentárnych materiálov ŠtB, ktoré spracúvajú historici Ústavu pamäti národov a českým Ústavom pro studium totalitních režimů. Ako východisko použili výňatky z konkrétnych príbehov postáv vtedy a teraz.

Jednou z úloh divadla je zaujať postoj k otvoreným problémom spoločnosti. Politicko-spoločenské a ekonomické zmeny, ktoré nastali v bývalých európskych socialistických krajinách od 90. rokov už minulého storočia ovplyvňujú myslenie a konanie občanov. Viacero sociológov, filozofov i politológov upozorňuje v posledných troch desaťročiach aj na problémy, s ktorými sa novo formujúce spoločnosti stretnú, nevynímajúc rôzne globalizačné procesy. Spomeňme napríklad Ralfa Dahrendorfa, ktorý sa o. i. venoval správaniu sa intelektuálov v čase totalitných režimov v 20. storočí a ktorého niektoré diela sú prístupné aj slovenskému čitateľovi.⁶

Súčasnú dokumentárne divadlo je tematicky rôznorodé. Od predkladania tém dávnejšej a novej histórie a jej prehodnocovania – napr. *Projekt 1918, Masaryk/Štefánek, Horúce leto 68,*

³ Hudba Leopold Korbař, text Jaroslav Moravec.

⁴ Pieseň vraj bola v rokoch 1949 – 1989 považovaná za protirežimovú. Pozri viac PŘIBYLOVÁ, I.: Je na západ cesta dlhá: Kovbojská písnička v českých zemích 1919 – 1949. In: Příbylová, I., Uhlíková, L. (red.): *Na počátku bylo...: Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou : Městské kulturní středisko v Náměšti nad Oslavou, 2016, s. 134 – 158. Dostupné na internete: http://image.folkoveprazdniny.cz/2016/kolokvium2016/From_Folklore_to_World_Music_2016.pdf; pieseň je zverejnená na viacerých webových prehliadačoch v podaní rôznych interpretov.

⁵ Korupcia či zatajovanie problémov veľkých firiem nepoznajú hranice a ovplyvňujú život aj ďaleko od sídla hlavy korporácie. Bratislava sa s praktikami tejto firmy stretla už v 90. rokoch, čoho výsledkom je verejné osvetlenie mesta.

⁶ Napríklad pozri: DAHRENDORF, R.: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Prel. Karel Kovanda. Praha : Evropský kulturní klub, 1991, ako aj DAHRENDORF, R.: *Pokoušení nesvobody: intelektuálové v časech zkoušek*. Prel. Jana Zoubková. Jinočany: H & H, 2008.

Nežná, Holokaust – príbeh, na ktorý by Slovensko najradšej zabudlo a i.) cez osud jedného človeka (malé dejiny) na pozadí veľkých dejín (*Tiso, Dr. Gustáv Husák – Väzeň prezidentov, prezident väzeň, M. H. L., #Dubček*), prezentovanie súčasných udalostí spoločnosti, politiky, korupcie (*Rivers of Babylon*), odkrývanie archívov tajných polícií, komunistických strán (*Päť príbehov Slovensko*⁷) po otváranie stále na verejnosti ešte tabuizovaných tém, napr. LGBT (*Vták*). Formou i žánrom je bohato členité: od striktne dokumentárnej formy, novšieho poňatia verbatimu, vychádzajúcej len z autentických materiálov, po väčšiu či menšiu umeleckú fikciu.

Nielen v archíve, ale aj v denníkoch či vydaných pamätiach možno nájsť zložité príbehy a osudy jednotlivcov – spolupracovníkov s tajnými bezpečnostnými službami. Vydania týchto dokumentov, resp. divadelné predstavenia/performance formou čítaného divadla majú dôležitú informatívnu úlohu. Takým bol aj projekt *Paralelné životy – 20. storočie očami tajnej polície* v rámci festivalu Divadelná Nitra 2013. Divadelníci zo šiestich krajín (Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko a Nemecko) predložili po päť príbehov, cez ktoré vypovedali o ľudských osudoch, do života ktorých vstúpil mocenský aparát štátu a jeho moci. Ukázalo sa, že v každom štáte napriek centrálne riadenej štruktúry a jej nástrojov z Moskvy, boli ich prístupy rôzne a boli prepojené s politikou štátu⁸. Tento typ literatúry faktu môže zmeniť dokumentárny charakter divadla na politické divadlo. Aby neprišlo k zjednodušenému jednostrannému čierno-bielemu pohľadu,⁹ bolo by potrebné dávať tieto údaje (neraz vyňaté z istého kontextu) do širších historicko-spoločenských i politických súvislostí. Vkladom ďalších inscenačných zložiek (scénografia, kostýmy, svietenie i hudba) môže prísť k posunu vo výklade dejinných udalostí (na jednu či druhú stranu pomyselnéj osi).

Lenže aj mnohé vydania pamätí sú poznačené selekciou individuálnej pamäti (nielen pri oral history), ktorá sa prenáša aj do kolektívnej pamäti. Divadelníci sa tak ocitajú v nezávideniahodnej situácii. Najmä mladší tvorcovia pociťujú akúsi povinnosť priniesť na javisko čo najzaujímavejšie materiály citlivých tém, prostredníctvom ktorých v podstate odmietajú vcelku nielen bývalý režim, jeho praktiky, ale všetkých, ktorí v ňom žili bez ohľadu na skutočnú šírku zodpovednosti. Výsledkom je neraz tézovitý prenos mravného zlyhania / previnenia jednotlivca na kolektívnu vinu. Osvetliť príčinné súvislosti je úloha pre historikov, politológov a sociológov. Spojiť tieto dve roviny – informovať a odmietnuť negatívne praktiky a javy minulosti a oddeliť nespravodlivé konanie od objektívnej skutočnosti (dotýka sa skôr súčasnosti) – je náročné a často aj nemožné.

Slovensko a jeho príbeh elít v ŠtB

V *Elitách* sa prelína niekoľko mikropříbehov, ktoré sa odohrávajú od 70. rokov po súčasnosť. Spájajú ich konkrétne postavy, prepojené na ŠtB. Okrem pracovníkov tejto štátnej politickej

⁷ Súčasť projektu *Paralelné životy – 20. storočie očami tajnej polície* na medzinárodnom festivale Divadelná Nitra, 2013, ktoré následne vyšli ako brožúrka v roku 2014 pod názvom *Paralelné príbehy. Čítanka*.

⁸ Porovnaj o. i. možnosť oficiálneho vycestovania do zahraničia radových občanov Československa a Nemeckej demokratickej republiky, kde to bolo oveľa zložitejšie, nielen na západ, aj do okolitých krajín so socialistickým režimom.

⁹ Napríklad uverejnenie tzv. Cibulkových zoznamov spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti, ktoré obsahovali aj nepresnosti či nepravdivé informácie, na základe čoho niektorí „poškodení“ na súde očistili svoje meno.

bezpečnostnej služby tu vystupujú aj „obete“, menej či viac ochotní spolupracovníci. Diváci doma i v Čechách spontánne prijímajú túto bratislavskú inscenáciu, ktorá je konkrétnymi postavami umiestnená na Slovensko. Dokážu sa orientovať v postavách známych ľudí, ale oceňujú najmä obraz súčasnosti, v ktorom sú oligarchovia pevne zakotvení a z ktorého niet východiska.

Obrázok 2 Jiří Havelka a kolektív: *Elity. Minulosť je pred nami*. Činohra SND, 2017.
Richard Stanke. Snímka Vladimír Kiva Novotný, archív SND.

V programovom bulletinе tvorcovia vysvetľujú na dvoch stranách význam pojmu „elita“ aj v širších výkladoch (od *Elitizmu* po *Rozvrstvenie na elity a non-elity*), pričom využívajú zdroj otvorenej encyklopédie.¹⁰ Na veľkej scéne Činohry SND možno teda sledovať príbeh o elitách

¹⁰ WEB 1 Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Elita> [cit. 2018-10-12]

Slovník súčasného slovenského jazyka širšie rozvádza prvý význam tohto slova – „časť ľudí v sociálnej skupine, v inštitúcii al. v spoločnosti, ktorí sú najvýkonnejší, najúspešnejší a zaujímajú najvýznamnejšie postavenie: intelektuálna, umelecká e.; národná e., e. národa (...); často pejor. al. iron. e. mestečka výkvet, smotánka“ a druhý, ktorou je „skupina ľudí s najvyšším postavením al. mocou v spoločnosti: mocenská, vládnuca e.; politické, strategické elity; sociol. teória elity teória privilegovaných vrstiev spoločnosti.“ Pozri bližšie: Buzássyová, K. - Jarošová, A. (red.). Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [online]. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006, s. 883. Dostupné na internete: <http://slovniky.juls.savba.sk/?w=elita&s=exact&c=c549&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=scs&d=sss&d=peci ar&d=hssjV&d=bernolak&d=obce&d=priezviska&d=un&ie=utf-8&oe=utf-8#> [2018-10-12]

a non-elitách, ktoré si vymenia aj úlohy. Text vznikol metódou kolektívnej tvorby,¹¹ ktorá, ako sa priznáva režisér Jiří Havelka, mu je blízka najmä pre takúto tému.¹² Tvorcovia spolupracovali s bádateľmi oboch ústavov pamäti národa. Obsažný bulletin, ktorý podrobne informuje o moci a morálnej zodpovednosti, o praktikách ŠtB, prináša aj kópie podpísaných spoluprác s plnými menom a podpisom, ako aj bližšie informácie o postupe získania štúdia na Moskovskom štátnom inštitúte medzinárodných vzťahov (MGIMO) a ich zaradenia po návrate do praxe.¹³ Autor tohto príspevku zovšeobecňuje ľudskú stránku jej absolventov, keď všeobecne konštatuje ich dnešnú aroganciu v pozícii biznismenov.¹⁴

Vráťme sa však k textu a jeho divadelnému zobrazeniu. V prvej časti divadelníci na niekoľkých prípadoch ukazujú časť z metodiky pri získavaní nových agentov, pri ktorej je ťažko určiť do akej miery pri práci so zvukovými záznamami, respektíve prepismi pracovali (okrem prísah a štandardne vedených otázok, ktoré boli pravdepodobne súčasťou prípravy pracovníkov ŠtB) a koľko je v týchto dialógoch fikcie. Diváci sa postupne zoznamujú s praktickým seabedomo vystupujúcim Andrejom [dialóg je vedený tak, aby si diváci do tejto postavy dosadili A. Babiša, hoci rok narodenia pri čítaní kádrovej charakteristiky zmenili, tak ako aj pri iných], Jurajom, budúcim príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti [Širokým], arogantným Alojzom [Lorincom], budúcim námestníkom Ministerstva vnútra ČSFR, novinárom Bonom [Banášom]. Tejto postave a jej prezývkam a menám, ktorá podpisom nepotvrdila spoluprácu, na ktorej sa však zúčastňovala, venovali najviac priestoru. Napriek tomu sa divák nedozvedá rozdiel v myslení a v rozhodnutí tých, čo podpísali a tých, čo nepodpísali a spolupracovali. Niektoré dialógy sú prvoplánové až naivné (o. i. naznačenie ponuky konšpiračného bytu aj pre osobné záležitosti, časté požívanie alkoholu a i.). Je totiž všeobecne známe, že viacero svedkov stretnutí s pracovníkmi tajnej služby potvrdilo, že v 70. a 80. rokoch boli už príslušníci tejto zločky vzdelaní, mnohí aj nadpriemerne inteligentní ľudia, často aj v odbore psychológie, rozhovor s nimi bol zaujímavý, pokiaľ nepišlo k návrhu na spoluprácu. Tým bola neraz podmienená profesionálna kariéra mladého človeka, nielen v zahraničnom obchode a motivácie (na prvý pohľad viac nevinné ako konšpiratívne) na spoluprácu im aj podsúvali.

¹¹ Obdobne ako spomínaná hra *Já, hrdina* o bratoch Mašinovcoch, kde so študentmi alternatívneho herectva DAMU v Prahe využil kreatívnu metódu brainstormingu. Viac o inscenácii napr.: BALLAY, M.: (De)tabuizácia smrti v súčasnom divadle. In: Ballay, M. et al. *(De)tabuizácia smrti v diskurzoch súčasného umenia*. Nitra : UKF, 2016, s. 76.

¹² Pozri viac: HAVELKA, J. – KIČIŇOVÁ, M.: Každý má v sebe tienistú stránku. [Rozhovor] In: Programový bulletin k inscenácii Jiří Havelka a kol.: *Elity. Minulosť je pred nami*. Zostavila M. Kičiňová. Bratislava : Slovenské národné divadlo, 2017, s. 25 a i.

¹³ Akosi sa zamlčuje skutočnosť, že išlo o elitnú školu aj z pohľadu nárokov na študentov, jedínú pre tzv. socialistický tábor. Kvality tejto školy uznávali aj v USA, kde existuje obdobná kvalitná škola, na ktorej študenti z Československa nemali šancu študovať a ktorá má vlastné zložité vzťahy a praktiky.

¹⁴ Bolo by zaujímavé sa dočítať, koľko československých občanov vyštudovalo túto školu, koľkí sa nachádzajú v spisoch ako agenti a ako agilne pracovali pre ŠtB, resp. aký bol percentuálny podiel spolupráce bývalých slovenských študentov z tejto školy a z iných vysokých škôl v ZSSR.

Obrázok 3 Jiří Havelka a kolektív: *Elity. Minulosť je pred nami.* Činohra SND, 2017.

Dano Heriban. Snímka Vladimír Kiva Novotný, archív SND.

Vystáva otázka, prečo v tejto divadelnej inscenácii príslušníci strácajú nervy (možno to často bolo viac opačne), priam hystericky kričia, keď sa im nepodarí získať podpis na spoluprácu. Tým sa síce zachováva jednotiacia odmietajúca línia týchto praktík (získavanie vzdelaných ľudí na spoluprácu s tajnými službami boli a sú aj v iných krajinách), a to pod vedením Komunistickej strany Československa, ktorej funkcia v štáte bola zakotvená v ústave, ale zároveň klišéovito podporuje jednostrannú antikomunistickú ideológiu tvorcov, ako o tom píše aj politológ Tomáš Profant.¹⁵

Najsilnejším momentom pri prvom vzhliadnutí inscenácie sú výstupy herečky s lekárkou a s pracovníkmi ŠtB, ktorí nepriamo podmieňujú operáciu jej otca podpisom na spoluprácu.¹⁶ Vsadenie príbehu muzikanta z bývalej Nemeckej demokratickej republiky, ktorý zomrel na následky ťažkých zranení na československo-rakúskej hranici, do slovenských reálií, je cudzím

¹⁵ Politológ z pražského Ústavu medzinárodných vzťahov na malom priestore vo svojej úvahe o tejto inscenácii o. i. konštatuje, že hra „nadväzuje na základný ideologický naratív nedokončenej alebo neúplnej transformácie. Podľa neho tu najprv musí vyrásť generácia nezaťažená komunizmom a až potom bude môcť v postkomunistických krajinách zavládnúť ozajstná demokracia.“ A pokračuje, že „Problémom je, že jedna nezaťažená generácia tu už vyrástla, no spoločenské neduhy pretrvávajú.“ Pozri viac: PROFANT, T. Zrkadlo antikunizmu. In *Pravda*, [online], 6. 4. 2017, internetové vydanie. Dostupné na internete: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/425432-zrkadlo-antikunizmu/> [cit. 2018-09-08]

¹⁶ Ak sa tak skutočne stalo a nejde o fikciu, malo by sa zverejniť o ktorú nemocnicu išlo, konkrétne o ktorých lekárov, teda tak, ako pri menách príslušníkov mladých vojakov, ktorí slúžili na hraniciach.

elementom, nech bol už jeho osud akokoľvek krutý. Pri druhom vzhladnutí inscenácie divák si divák už zákonite kladie otázku o dôvode takéhoto jednostranného obrazu minulosti, aj keď na príklade praktík tajnej polície, keď ich mechanizmy boli oveľa zložitejšie, neraz aj krutejšie, čo by mohlo potvrdiť ešte hodne svedkov. A medzitým si naštuduje viacero dokumentov legislatívneho charakteru, týkajúcu sa o. i. aj prepadnutiu majetku emigrantov a iné, ktorými mohla dôvodiť sudkyňa v argumentácii v druhej časti.

Obrázok 4 Jiří Havelka a kolektív: *Elity. Minulosť je pred nami*. Činohra SND, 2017.

Zl'ava Emília Vášáryová, Emil Horváth, Richard Autner. Snímka Vladimír Kiva Novotný, archív SND.

Dej sa odohráva v jednom konšpiračnom byte: izba s malou kuchynskou linkou, tromi dverami, sekretárom, malým stolikom, dvomi kreslami a jedálenským stolom s tromi stoličkami, v ktorom sa menia aktéri tak, že tí z predchádzajúceho výstupu neraz zostávajú na javisku (čím sa podčiarkuje neustále odpočúvanie aj prepojenie informačných tokov). V tomto šablónovitom tvare nie dôležité kto je kto, ale kto podpísal a kto nie. Absentuje hlbší ponor do príčin a obsahu spolupráce (aké informácie dotyčný poskytoval a i.). Za každým podpisom je oveľa zložitejší príbeh ako ponúkli inscenátori, veď len čítanie malých dejín Babišovej rodiny by mohlo poslúžiť pre psychologickú analýzu motivácie¹⁷, ale rovnako tak aj „príbehy“ ľudí, ktorí sa „možno“ chceli vymaniť z prostredia, ktoré ich mentálne a finančne tlačilo na dno. Je to jedno z možných vysvetlení na pochopenie konania mnohých ľudí.¹⁸ Nie však ospravedlňujúce, len osvetľujúce.

¹⁷ Pozri WEB 2 Dostupné na internete: https://cs.wikipedia.org/wiki/Rodina_Andreje_Babi%C5%A1e [cit. 2018-11-12]

¹⁸ Až smiešne pôsobí ponúkanie niektorých značiek alkoholu, ktoré boli bežne dostupné a nie až také drahé.

Čierno-biely pohľad podporuje postoj a dialógy postavy matky, manželky spolupracovníkov, ktoré ich stavajú do pozície (až neuveriteľnej) neinformovanosti, apatickosti, resp. agilnosti (napr. skúšanie manžela z prísahy príslušníka). Do akej miery ich prehovory vychádzajú z archívnych materiálov (prepisy odpočúvaní a i.) a do akej sú fikciou tvorcov vytvoriť z nich naivné až ploché postavy a naopak, smiešno-negatívne, sa nedá odčítať. Mladým bádateľom chýbajú skúsenosti na priblíženie mechanizmu,¹⁹ starším tvorcom možno zoznámenie sa takými praktikami, ktoré by im znemožnili vykonávanie povolania, nielen zákaz vycestovať na zahraničný zájazd či prezentáciu svojej práce.

Divadelne zaujímavý (nie však po prvý raz použitý) je obraz rozpadu spoločnosti. Postupné búranie bytu, skôr zmätok ako skartáciu materiálov (znázornený o. i. množstvom papierov), „prezliekanie kabátov“ (z kostýmov skôr 70. ako 80. rokov) do elegantných oblekov je dostatočne výstižný. Druhá časť – uzavretý večierok/párty, ktorá nahrádza nedeľné politické diskusie novinárov v politike sa pohybujúcimi ľuďmi, má skôr charakter otázok predvolebných diskusií. Divák rozpoznáva možného budúceho premiéra Českej republiky (čo sa medzitým stalo skutočnosťou, a to na základe demokratických volieb, nezistili sa žiadne volebné machinácie), známeho spisovateľa (o ktorého knihy je veľký záujem aj napriek všeobecnej informovanosti o jeho spolupráci s ŠtB), podnikateľa, ktorý dostáva štátne zákazky (obdobne v minulosti fy Siemens), bývalého federálneho námestníka ministerstva vnútra, ktorý dnes chodí na besedy a vysvetľuje svoj postoj, archivára (ÚPN), farára a tak ďalej. Na jednej strane sa ocitá spravodlivosť v postave novinárky, archivára, sudkyne, veľmi jednoducho vysvetľujúcej dôvody postupov súdov po roku 1989 a na druhej sa ocitajú tí druhí, „zašpinení“.

V tomto politizujúcom „zeitstücku“ je divák svedkom zla a dobra prostredníctvom jednotlivých postáv. Herci veľmi nemajú čo hrať, sú to skôr scény ako vygradované výstupy. Práve pri hereckých interpretáciách cítiť, že postavám a ich dialógom chýba hlbší ponor, často sklzávajú po povrchu zosmiešňujúcich partov a situácie. Zámerne potlačená emócia, striedanie hercov v rôznych postavách môže trochu miasť, ale to je druhoradé.

Prínosom inscenácie *Elity* je poskytnutie divadelného priestoru na prezentáciu tém, schovaných v archívoch, čo potvrdzuje záujem divákov na oboch stranách Moravy. Možno, keby objektom kritiky neboli také známe osobnosti, záujem a pozornosť publika by mohla byť iná. V každom prípade treba oceniť a pozitívne hodnotiť zaujímavé spojenie pohľadu tvorcov na minulosť a súčasnosť, aj keď z tohto divadelného zrkadlenia – možno nechtiac – vyžaruje jednofarebný výklad minulosti i prítomnosti.

¹⁹ Túto skutočnosť spomína aj divadelný kritik, publicista Milan Polák (nar. 1932), ktorý osobne zažil problémy po roku 1968. Viac v recenzii: POLÁK, M.: O minulosti a jej presahoch do súčasnosti. In: *Literárny týždenník*, 2017, roč. 30, č. 15-16 (26. 4. 2017), s. 6.

Obrázok 5 Jiří Havelka a kolektív: *Elity. Minulosť je pred nami*. Činohra SND, 2017.
Táňa Pauhofová ako novinárka. Snímka Vladimír Kiva Novotný, archív SND.

Epilóg

Dvadsaťosem rokov po novembrových udalostiach by sa aj na javisku, nielen v politických debatách, žiadal divadelný tvar, ktorý by obsahovo zahŕňal širší diskurz o súčasnom stave spoločnosti (napríklad na Slovensku žijú a podnikajú viacerí úspešní biznismeni, ktorí nie sú spojení s ŠtB), ako aj pomenovanie príčin prezentácie súčasných „elit“, na ktorom majú iste podiel aj všetky politické strany od novembra 1989. Z tohto pohľadu je divadelná inscenácia, prostredníctvom ktorej (zrkadlá) sa poukazuje na kolektívnu vinu všetkých tých, čo tu zostali, neemigrovali, nemanifestovali v 80. rokoch na námestiach a mlčky sa prizerali a vychovávali svoje deti v čo najlepšom svedomí a vedomí, z veľkej časti alibistickým príspevkom. Rovnako ako nachádzanie viny len v praktikách „komunizmu“ (t. j. v čase reálneho socializmu pod taktovkou KSČ). *Karpatský thriller* i *Rivers of Babylon*, ako aj iné projekty na javiskách SND, načrtli, že sa dá kriticky divadelne sprítomniť a (ne)priamo odmietnuť súčasnosť, čiastočne aj minulosť²⁰ cez udalosti, postoje a konania časti spoločnosti i ľudí. Aj dokumentárne divadlo môže ukázať rub a líce problému, analýzy zla i dobra. Ak by divadelníci mali k dispozícii podklady, ktoré by „nehľadali vnútorného nepriateľa“, ale analyzovali dejinné súvislosti ktoré sa odrazili nielen v práci a spolupráci s ŠtB, ale aj neskoršie (tak ako sú teraz odborné

²⁰ Pozitívnym príkladom je inscenácia *Tiso* v bratislavskom Divadle Aréna (scenár a réžia Rastislav Ballek, 2005) či *M.H.L.* (Divadlo P.A.T. Prievidsza a Štúdio 12 Bratislava, scénický koncept Sláva Daubnerová, 2010).

a zaujímavo spracované dejiny Československa k jeho storočnici), bol by iste aj divadelný obraz tohto dokumentárneho divadla s umeleckou fikciou plnokrvnejší a hodnovernejší.

Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 2/0143/16 – *100 rokov Slovenského národného divadla*.

Literatúra a zdroje

- BALLAY, M.: (De)tabuizácia smrti v súčasnom divadle. In: Ballay, M. et al. *(De)tabuizácia smrti v diskurzoch súčasného umenia*. Nitra : UKF, 2016. s. 49-87. ISBN 978-80-558-1098-0.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (red.). *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. [online]. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4. Dostupné na internete: <http://slovníky.juls.savba.sk/?w=elita&s=exact&c=c549&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=ber nolak&d=obce&d=priezviska&d=un&ie=utf-8&oe=utf-8#> [2018-10-12]
- DAHRENDORF, R.: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Prel. Karel Kovanda. Praha : Europský kulturní klub, 1991. 160 s. ISBN 80-85212-17-X.
- DAHRENDORF, R.: *Pokoušení nesvobody: intelektuálové v časech zkoušek*. Prel. Jana Zoubková. Jinočany : H & H, 2008. 228 s. ISBN 978-80-7319-065-1.
- KŘÁPKOVÁ, L.: Divadelní Flora 2017: *Sme v tom spolu* (No. 4). [online]. Dostupné na internete: <http://www.divadelni-noviny.cz/divadelni-flora-2017-jsme-v-tom-spolu-no-4> [cit. 2018-09-12]
- LEHMANN, H.-T.: *Postdramatické divadlo*. Prel. Anna Grusková, Elena Diamantová. Bratislava : Divadelný ústav, 2007. 365 s. ISBN 978-80-88987-81-9.
- Programový bulletin k inscenácii Jiří Havelka a kol.: *Elity. Minulost' je pred nami*. Zostavila M. Kičiňová. Bratislava : Slovenské národné divadlo, 2017. 73 s.
- POLÁK, M.: O minulosti a jej presahoch do súčasnosti. In: *Literárny týždenník*, 2017, roč. 30, č. 15-16 (26. 4. 2017), s. 6. ISSN 0862-5999.
- PROFANT, T.: Zrkadlo antikomunizmu. In: *Pravda*, 6. 4. 2017, internetové vydanie. Dostupné na internete: <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/425432-zrkadlo-antikomunizmu/> [cit. 2018-09-08].
- PŘIBYLOVÁ, I.: Je na západ cesta dlhá: Kovbojská písnička v českých zemích 1919 – 1949. In: Příbylová, I., Uhlíková, L. (red.): *Na počátku bylo...: Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou : Městské kulturní středisko v Náměšti nad Oslavou, 2016, s. 134 – 158. ISBN 978-80-904905-8-1; ISSN 2336-565X. Dostupné na internete: http://image.folkoveprazdniny.cz/2016/kolokvium2016/From_Folklore_to_World_Music_2016.pdf
- VANNAYOVÁ, M (ed.): *Paralelné príbehy. Čítanka*. Nitra : Asociácia / medzinárodný festival Divadelná Nitra, 2014. 88 s. Bez ISBN.
- WEB 1 Dostupné na internete: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Elita>

WEB 2 Dostupné na internete: https://cs.wikipedia.org/wiki/Rodina_Andreje_Babi%C5%A1e
[cit. 2018-11-12]

Theatre as a mirror of time / Elites in the Slovak National Theatre

The paper, through the production *Elity. Minulosť je pred nami* [The Elites. The Past is Ahead of Us] (the Drama Company of the Slovak National Theatre, 2017), contemplates the possibilities of documentary theatre to zoom in on the past and to stage a story that draws from the archives of the State Security which are somewhat modified, giving more or less prominence to artistic fiction. On the basis of generally known facts and signs, the viewer identifies the known personalities of politics, business and culture. The authoress has a positive understanding of the production concept, that is, to narrate the past which transcends into the future. However, she alerts to the simplification of the message by failing to conduct an in-depth analysis and by not recognising the connections which have had an impact upon societal development and on individuals.

PhDr. Dagmar Podmaková, CSc.

Ústav divadelnej a filmovej vedy Centra vied o umení Slovenskej akadémie vied

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

dagmar.podmakova@savba.sk